

працями (Т.1-5) дає підстави стверджувати, що ними не обмежується ця педагогічна проблема, науковець звертається до неї у багатьох інших публікаціях.

Нами досліджено і розкрито лише окремі аспекти багатогранної педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського щодо важливої у педагогічній науці проблеми удосконалення уроку.

Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського щодо удосконалення уроку носить комплексний характер і торкається удосконалення всіх функцій навчального процесу на уроці: освітньої, виховної, розвивальної, його змісту, форм, методів, прийомів, структури, особливої уваги, як ми бачимо, надається розвитку мислення, боротьби

з механічним заучуванням, зазубрюванням навчального матеріалу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Сухомлинський В.О. Вибр. твори: у 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1. – 653 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибр. твори: у 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.2. – 670 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибр. твори: у 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.3. – 669 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибр. твори: у 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.4. – 637 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибр. твори: у 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.5. – 376 с.

УДК 373.5:37.011.32

РОЛЬ ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ПАВЛИСЬКОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ ЧАСІВ В.СУХОМЛИНСЬКОГО У РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ УЧНІВ

Оксана ПЕТРЕНКО (Рівне)

У статті уточнюється значення термінів “креативність”, “творчість”; аналізується роль шкільного середовища Павльицької середньої школи часів В.Сухомлинського у розвитку креативності учнів, зокрема складових цього середовища; визначається роль особистості творчого вчителя у розвитку креативності учнів.

Ключові слова: креативність, творчість, учень, В. О. Сухомлинський, Павльицька середня школа, шкільне середовище.

В статтю уточняється значення термінів “креативность”, “творчество”; анализируется роль школьного среды Павльицкой средней школы времен В. Сухомлинского в развитии креативности учеников, в частности составных этой среды; определяется роль личности творческого учителя в развитии креативности учеников.

Ключевые слова: креативность, творчество, ученик, В. А. Сухомлинский, Павльицкая средняя школа, школьная среда.

Постановка проблеми. Сьогодні стає все більш очевидним, що сучасним і ефективним може бути тільки те суспільство, яке засноване не лише на знаннях, але й на інтелекті та творчості людей. Адже у суспільства, що складається з творчих особистостей, безперечно, будуть найкращі шанси швидко знайти ефективні відповіді на всі питання і виклики сьогодення. Для цього вважаємо за необхідне приділяти розвитку креативності більше уваги в системі освіти, так як, переважно, школярів намагаються вчити вирішувати проблеми за допомогою наперед відомих і добре відпрацьованих процедур в ущерб такому навчанню, яке б дало людині можливість творчо підходити до більш широких проблем і шукати більш корисні рішення.

В історії української освіти є досвід видатного педагога Василя Олександровича Сухомлинського, який ще у другій половині ХХ ст. проблему формування творчих здібностей (креативності) особистості вирішував у межах одного навчального закладу сільської місцевості – Павльицької середньої школи. Вважаємо на часі актуалізацію досвіду відомого

українського директора школи з проблем формування творчої особистості школяра, особливо з огляду на те, що в *Україні 2013 рік указом Президента оголошено роком дитячої творчості.*

Загальний аналіз досліджень з проблеми. Більшість праць, що стосуються проблеми креативності особистості, належать західним психологам Ф. Баррону, Дж. Гілфорду, Е. П. Торренсу, С. Меднику, К. Роджерсу, Е. Торндайку, К. Дункеру, Н. Майеру та ін. [3; 4; 7] У вітчизняній психології проблема креативності розглядається у працях В. І. Андрєєва, Д. Б. Богоявленської, В. М. Дружиніна, О. М. Матюшкіна, Л. П. Міщихи, В. О. Моляко, В. В. Рибалки та інших [1; 3; 7; 12].

У педагогіці вивчення проблеми розвитку креативності, зокрема вчителя, знаходимо у працях відомих вчених (І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, С. О. Сисоєва, О. В. Сухомлинська, Л. О. Хомич та ін.) [1; 7; 12].

У свою чергу, М. А. Антонєць, О. В. Білюк, А. М. Борисовський, Ю. Г. Новгородська досліджують різноманітні аспекти творчої

особистості вчителя як основи педагогічної системи В. О. Сухомлинського [12].

Роль учителя в розвитку творчих здібностей учнів вивчає Н. В. Янчук, яка зазначає, що творчість як складне соціально-психологічне явище виявляється на особистісному рівні, але це явище треба формувати, стимулювати. Адже людина має великі творчі можливості, хоча вона й не завжди вірить у власні сили, тому її потрібно заохочувати до творчої діяльності [19].

Зважаючи на те, що проблемі розвитку творчих здібностей, креативності учнів дуже багато уваги приділяв Василь Олександрович Сухомлинський, вважаємо за необхідне актуалізувати цей аспект його педагогічної спадщини.

Сам В. О. Сухомлинський був і є взірцем креативної особистості. Напевне, ця якість зумовила написання ним педагогічних бестселерів, сприяла продукуванню неповторних, оригінальних ідей, уможливила чимало педагогічних відкриттів, котрі з відстані років починають сприйматися як геніальні.

Що ж є визначальним у розвитку креативності? Які теорії, умови, фактори відіграють важливу роль у її формуванні? Спроба знайти відповідь на ці питання із залученням досвіду Василя Олександровича Сухомлинського є **завданням** пропонованої статті.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Перед тим, як приступити до розгляду означеної проблеми, необхідно, на нашу думку, уточнити, що ж таке креативність, оскільки визначення креативності саме по собі є предметом численних досліджень і навколо нього ведуться наукові дискусії [4]. Креативність – порівняно новий термін, яким окреслюються “творчі здібності індивіда, що характеризуються здатністю до продукування принципово нових ідей, і що входять в структуру обдарованості в якості незалежного фактора” [11]. Раніше вітчизняною наукою використовувався термін

“творчі здібності”, який пізніше почав витіснятися англійським словом “креативність” (створення). У російській мові (відповідно, і в українській), на думку російського професора філології І. Мілославського, терміном “креативний” позначається творчість, яка “не тільки висуває ідеї, але й доводить їх до конкретного практичного результату. А слово “творчість” залишається зі своїм вихідним значенням, що не розрізняє діяльність результативну й, навпаки, безрезультатну” [6]. Натомість, російський філолог Олексій Шмельов так пояснює відмінність між креативністю і творчістю: “Сутність творчості – у відкритті та створенні чогось якісно нового, що має значну цінність. Це можуть бути естетичні цінності, факти і закони, технічні пристрої. А слова “креативність”, “креатив” мають на увазі нестандартний підхід до виконання поставленої задачі або ... “виробництво” ідей” [9].

Зважаючи на викладене вище, зупинимось на такому визначенні креативності, яке приймається більшістю сучасних вчених. Отож, креативність – це здатність створювати продукт, який характеризується новизною і при цьому відповідає контексту, у якому він знаходиться. Таким продуктом може бути будь-що: ідея, оповідання, вірш, музичний твір, нестандартне вирішення задачі тощо [4, с.20].

Згідно багатофакторному підходу у вивченні креативності, який розвивається з другої половини ХХ ст., креативність базується на особливому поєднанні індивідуальних факторів (таких як розумові здібності і особистісні якості) та факторів середовища. Природа цих факторів і їх можлива взаємодія, вважаємо, найкраще описана Т. Любартом і Р. Стенбергом (1996). Так, вони притримуються тієї точки зору, що креативність не є простою сумою рівня розвитку кожного компонента креативності, а залежить від когнітивних, конативних, емоційних факторів і факторів середовища (Див. рис. 1.) [4, с.24].

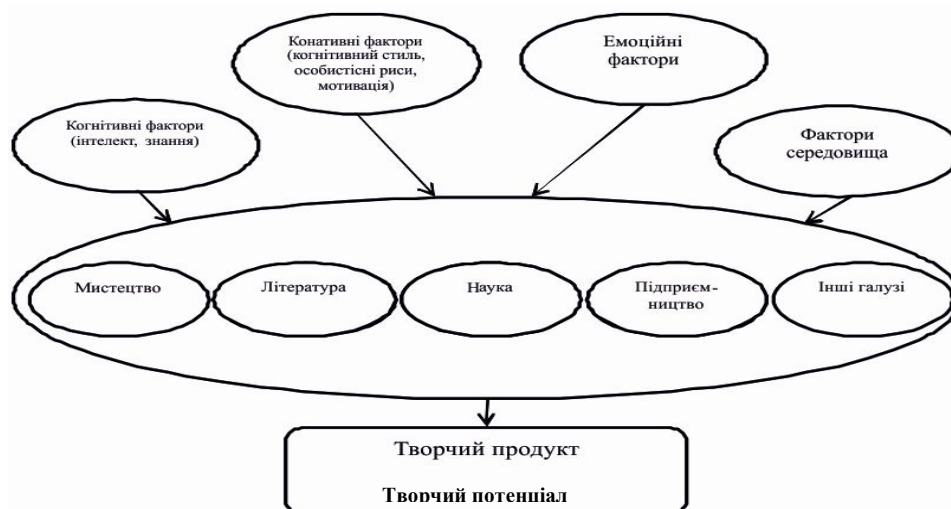

Рис. 1 Модель креативності (за Т.Любартом).

Власне, кожній людині притаманне особливе поєднання цих факторів, яке може у більшій мірі відповідати вимогам завдань з конкретної галузі людської діяльності. Таким чином, творчий потенціал людини у різних галузях діяльності є результатом взаємодії цих факторів. Творчий потенціал часто проявляється в продуктах, які створює людина. Ступінь креативності цих продуктів оцінюється з врахуванням у першу чергу соціального контексту і факторів середовища.

Середовище відіграє ключову роль як у розвитку творчих здібностей, так і в різноманітності форм творчої діяльності. Вплив середовища може відбуватися як на мікрорівні (сім'я, школа, місце роботи), так і на макрорівні (суспільство і культура).

Після сім'ї вирішальну роль у формуванні креативності відіграє школа. Ця теза підтверджується, у першу чергу, аналізом долі і досягнень випускників Павлівської середньої школи [8, с. 316-356].

В. О. Сухомлинський у роботі “Народження громадянина” (1970), звертаючись до питання творчості вчителя, пише: “Проблема творчості – одна з ділянок педагогічної цілини, і щоб розпочати її освоєння, треба створити книгу про педагогічний аспект творчості.” [14, с.565]. І хоча такої книги вчений написати не встиг, він дуже багато уваги приділяв цій проблемі. Схарактеризуємо погляди Василя Олександровича детальніше.

Василь Сухомлинський вважав школу тим місцем, де дитина повинна відчувати щастя повноти свого духовного життя, радість праці і творчості. Він підходив до шкільного інституту діалектично – від незвичайної “школи під голубим небом”, школи природи і чуттєвого, емоційно-конкретного сприйняття світу, до школи як вогнища духовності, культури, місця раннього прилучення до моральних цінностей, місця вирішення протиріч, конфліктів, ідейних зіткнень [13, с.12].

Аналізуючи школу як важливий фактор розвитку креативності особистості, слід говорити не тільки про саму школу, а про так зване “освітнє середовище”. Воно включає в себе сукупність матеріально-речового середовища, організаційно-освітній простір, соціальні компоненти, міжособистісні відносини, прихований навчальний план. У Павлівці, як свідчить аналіз праць Василя Олександровича, директором та вчителями школи було сформоване освітнє середовище, здатне стимулювати творчість особистості. Адже, на думку педагога, виховують “не лише людські стосунки, не тільки приклад і слово старших, не

тільки традиції, що дбайливо зберігаються в колективі, а й речі – матеріальні й духовні цінності. Виховання середовищем, обстановкою, створеною самими учнями, речами, що збагачують духовне життя колективу, – це, на наш погляд, одна з найтонших сфер педагогічного процесу” [15, с.89].

У вітчизняній педагогіці Василь Сухомлинський вже у 1965/1966 н.р., напевно, не знаючи про дослідження західних учених, на аналізі власного практичного досвіду звернув увагу на сукупність факторів шкільного життя, які здійснюють як прямий, так і опосередкований вплив на становлення особистості школяра і назвав їх “фоном” [17]. Створений В. Сухомлинським педагогічний простір, освітнє середовище були покликані формувати у дитини особистісне емоційне ставлення до себе, до природи, до навколишнього світу, дарувати їй радість пізнання, “відкриття світу”, єднання з навколишнім середовищем [18, с. 45].

Василь Олександрович неодноразово зазначав, що регулювання процесу навчання досить жорсткими правилами, коли знання подаються у формі дискретних, мало пов'язаних одне з одним понять, успішність оцінюється за допомогою завдань на пам'ять або конвергентне мислення, до яких учень має знайти єдину правильну відповідь, не сприяє розвитку креативності учня. Інколи окремими вчителями заохочується дивергентне мислення і учням дають завдання з нечітко визначеними умовами. Інформація вчителями ще й у сучасній школі, переважно, передається дискретними порціями, акцент робиться на запам'ятовуванні і відтворенні. У таких умовах творча особистість не сформується.

Адже кожна дитина має індивідуальний талант і вибір оптимального обсягу знань, необхідного і достатнього для розвитку, закладеного в неї природою і тому не може бути єдиною для всіх “усередненої освіти”. Збагачення знаннями має відбуватись з урахуванням інтересів, можливостей кожного учня. Для забезпечення умов для творчого розвитку і була створена у Павлівській школі друга програма навчання – програма не обов'язкових (з точки зору державних стандартів) знань, які визначались розвитком науки і техніки, середовищем, яке оточує дитину, її індивідуальними потребами, особливостями, інтересами, покликанням [8].

Василь Олександрович зазначав: “Творчість дітей – глибоко своєрідна сфера їхнього духовного життя, самовираження і самоствердження, в якому яскраво виявляється

індивідуальна самотність кожної дитини” [18, с. 54].

Польський дослідник Маріан Библюк у 2004 р. провів паралель між діяльністю українського сільського директора школи і провідними тенденціями розвитку західної педагогічної науки [2]. Одну з важливих складових освітнього середовища М. Библюк позначає терміном “прихована програма”, маючи на увазі “позанавчальні, але важливі з виховного боку наслідки буття учнів” [2, с.41]. До сфер вивчення прихованої програми він відносить: “професійну роль учителя, міжособистісне спілкування, шкільні будинки і приміщення, позашкільне середовище, організаційні умови, зміст освіти й виховання” [2, с.42].

Василь Олександрович, дійсно, виняткову роль відводив учителю як джерелу творчості і зразку креативної особистості. Саме вчитель може підтримувати або нівелювати прояв творчих ідей у навчально-виховному процесі. Тому павлівський директор школи так багато уваги приділяв розвитку творчості вчителя. „Майстерність педагога, – підкреслював В. Сухомлинський, – полягає в умінні побачити обдарованість дитини, визначити сферу застосування її інтелектуальних і творчих сил та поставити перед нею завдання, щоб, розв’язуючи їх, вона долала труднощі і щоб це сприяло дальшому розвитку її здібностей” [15, с.19]. У методиці організації уроку, а також у системі позакласної роботи павлівські вчителі здійснювали спеціальну спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток наявних обдарувань, виховання розуму, творчих здібностей учнів, які в майбутньому могли б стати вченими, мислителями, письменниками, художниками.

Творчий учитель, як правило, є прихильником незалежного навчання, розвиває кооперативне навчання, стимулює учнів вивчати матеріал для того, щоб використовувати його в якості основи для дивергентного мислення, він розвиває гнучкість мислення, не оцінює ідеї учнів без попереднього обдумування, заохочує самооцінку висунутих учнями ідей, серйозно ставиться до питань і пропозицій учнів, дає можливість працювати з різноманітним матеріалом і в різних умовах, допомагає учням долати невдачі, аби вони сміливіше розвивали нові ідеї. Саме про такого учителя Василь Олександрович писав: “Я прагну до того, щоб кожний учитель шукав творчі шляхи здійснення ідеї, продумував специфіку свого предмета, враховував особливості мислення своїх учнів” [17, с.421].

У Павлівській школі панувала атмосфера творчого пошуку, “піднесення гідності кожного вчителя як мислячої творчої особистості”, адже “педагогічна творчість безмежна” [17, с. 476].

Російський соціолог М. Макарова (2003) довела, що специфічна атмосфера, дух, уклад школи не в меншій мірі визначають якість освіти, аніж набір або перелік навчальних предметів, освітні рівні, обсяг вивченого матеріалу і т.п. [5].

Здійснюючи аналіз педагогічної реальності Павлівської школи, вважаємо, що у Василя Сухомлинського вона визначається гармонійним і специфічним поєднанням основних чотирьох об’єктивних реальностей, які надають форму педагогічному процесу: реальність природи, реальність предметного світу, які складають єдине цілісне предметно-просторове середовище; реальність соціального простору, яка визначає локальну субкультуру стосунків, та реальність образно-знакових систем, яка включає в себе ті елементи предметно-просторового середовища, у яких вбачається додатковий смисл (за класифікацією А. Остапенко) [10].

Ці реальності, поєднуючись і переходячи одна в одну, відігравали велику роль, вони склали “культурний фон” школи. Учень, потрапляючи в цю живу культуру, засвоював і привласнював її, тобто у нього проходив процес інкультурації, і, що дуже важливо, розвивалася креативність, адже культурний фон школи у Павлівці був значимо-символічним для кожного, хто в ній вчився або працював. У контексті цього Василь Олександрович зазначав: “Творчість починається там, де інтелектуальні й естетичні багатства, засвоєні, здобуті раніше, стають засобом пізнання, освоєння, перетворення світу, при цьому людська особистість немовби зливається зі своїм духовним надбанням” [14, с. 566].

Означимо лише окремі складові культурного фону Павлівської середньої школи, що здійснювали значний вплив на розвиток креативності учнів. Насамперед, це уроки мислення, що проходили на лоні природи. Вони навчали учнів не лише спостерігати, а й думати, будувати систему причинно-наслідкових зв’язків, описувати їх, стали творчим процесом, що створює момент щастя для дитини й вчителя.

Роль літератури, казки, музики, живопису у розвитку креативності Василь Олександрович підкреслював постійно. Саме вони навчають дітей мислити, фантазувати, бачити незвичайне у звичайному, завдяки яскравому емоційному забарвленню образів. Музика, вірші, казки надихали павлівських учнів до творчості: діти починали писати власні музичні композиції, малювати, складати вірші, казки, оповідання, майструвати тощо.

Вершиною залучення дітей до творчості як засобу самореалізації Василь Олександрович Сухомлинський вважав трудову творчість, тобто такий етап духовного розвитку, “... коли людина не може жити без праці в ім’я спільного блага,

коли праця наповнює її життя високим нахненням, духовно збагачує життя колективу” [16, с.166]. Школярами, крім роботи на пришкольніх ділянках і в саду, виготовлялись навчальні й наочні прилади й посібники: радіоприймачі, діючі моделі машин і механізмів, сіялки, трактор, два автомобілі, косарка, молотарка, зерноочисні машини, теплоелектростанції, генератори, електрична залізнична дорога. Частина з них і дотепер зберігається в музеї В. Сухомлинського у Павлиші.

Як зазначає О. Сухомлинська, “природа, мистецтво, музика та живопис, книга та слово, творчість та праця, що втілювалися у відповідних напрямках і методах роботи школи, ставали педагогічними константами, складаючи в цілому гнучкий і рухливий, синергетично побудований образ школи як відкритої системи” [8, с. 351]. Фактично образ Павлиської середньої школи за часів В. Сухомлинського сприяв розвитку креативності учнів.

А образ школи, за твердженням О. Сухомлинської, – “це вчитель, це “фон” на уроках і в позаурочний час, система ідеалів, цінностей і стосунків, це дух школи, яка кінцем кінцем стає чимось значно більшим, ніж просто школа: це цілісна культура, яка має циклічний усеохоплюючий характер і об’єднувала В. Сухомлинського як носія ідей, учителів, батьків, родичів, село, країну, дітей, книги, природу, пісню, музику, цілий світ, можна навіть сказати всесвіт, що кружляє разом з іншими, може, зовсім і не такими, не схожими шкільними планетами в космосі під назвою життя” [8, с.355].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, традиції, у які “занурений” учень разом з педагогічною системою школи, разом з усім освітнім процесом складала у Павлиші єдиний феномен, який В. Сухомлинський називав “фоном”, а його донька, академік О Сухомлинська, “образом школи”. Цей феномен складався з предметно-просторового середовища школи, локальної субкультури відносин у школі (укладу) і знаково-символьної реальності школи і був значимим фактором формування креативності учнів, їх творчого самовираження.

У контексті викладеного вище перспективними вважаємо дослідження впливу інших факторів (когнітивного, конативного, емоційного) на розвиток креативності учнів.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В. И. Андреев. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1998. – 238с.

2. Библиок М. Прихована програма школи Василя Сухомлинського / М. Библиок // Шлях освіти. – 2004. – № 1. – С. 41–45.

3. Дружинин В. Н. Психология творчества / В. Н. Дружинин // Психологический журнал. – 2005. – Т.26, № 5. – С.101–109.

4. Любарг Т. Психология креативности / Т. Любарг., К. Муширу, С. Торджман, Ф. Зенасни. – М. : “Когито-Центр”, 2009. – 215 с.

5. Макарова М. Н. “Скрытый учебный план” как проблема социологии образования: многообразие субъектов конструирования / М. Н. Макарова // Вестник Удмуртского университета. Социология и философия, 2003. – с.111–123.

6. Милославский И. Креативный или творческий? / И. Милославский. – Режим доступа : <http://izvestia.ru/news/347962>

7. Міщиха Л. П. Психологія творчості: [навч. посібник] / Лариса Міщиха. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2007. – 447 с.

8. Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття) : навч.-метод. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської, В. С. Курила. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 444 с.

9. Основы психодиагностики. Учебное пособие для студентов педвузов / под общ. редакцией А. Г. Шмелева – Москва, Ростов-на-Дону: “Феникс”, 1996. – 544 с.

10. Остапенко А. А. “Скрытые” факторы образования / А. А. Остапенко // Школьные технологии. – 2005. – № 3. – С. 16–39.

11. Павлюк Р. О. Креативність як складова частина професійної підготовки майбутніх учителів / Р. О. Павлюк. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/16_NPM_2007/Pedagogica/22154.doc.htm.

12. Сисоева С. О. Основы педагогической творчості: Підручник / С. О. Сисоева. – К. : Міленіум, 2006. – 346 с.

13. Сухомлинская О. В. Идеи и свершения Василя Александровича Сухомлинского (1918-1970) / О. В. Сухомлинская // Советская педагогика. – 1988. – № 9. – с.11–17.

14. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 283–582.

15. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т.4. – С.7–390.

16. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 55–208.

17. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: В 5-ти т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.4. – с.393–626.

18. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 3. – С. 7–282.

19. Янчук Н. Реалізація функціонально-комунікативного підходу до вивчення фразеології у середніх навчальних закладах нового типу / Н. Янчук // Українська мова і література в школі. – 2001. – № 4. – С. 28–31.